

De morele verantwoordelijkheid van propagandist Veit Harlan door het regisseren van de antisemitische film *Jud Süß*

In mijn thesis, ga ik de morele verantwoordelijkheid van een cineast (Veit Harlan) na door het produceren van een antisemitische film. *Jud Süß* staat bekend als één der meest 'efficiënte' antisemitische films die tijdens het Derde Rijk werden geproduceerd. De speelfilm van Harlan werd tussen 1940 en 1943 door 20,3 miljoen mensen in de bioscoop bekeken en bracht indertijd heel wat reacties teweeg bij de toeschouwers: na de vertoning van de film werden er anti-joodse manifestaties gehouden in zowat heel Europa waarbij er gewonden en zelfs doden vielen op verschillende plaatsen. Zo trokken jongeren in Berlijn en Trieste na het bekijken van de film de straat op om antisemitische slogans te scanderen zoals "Dood aan de joden" en werd een oude man in Wenen vertrappeld door jonge Hitler-aanhangers die de film hadden gezien. De Hongaarse hoofdstad Boedapest werd dan weer overspoeld door studenten die een betere distributie van de film eisten en in België ging de projectie van de film gepaard met de plundering van winkels en de mishandeling van een joodse burger. Ten slotte bracht de vertoning van de film ook in Tsjechoslowakije, Luxemburg, Nederland en Frankrijk vijandige manifestaties tegen joden teweeg.

Ook na de Tweede Wereldoorlog bleef de film een bijzonder omstreden issue: zo werd hij in het voorjaar van 1945 geconfisqueerd door de geallieerden en beslisten diezelfde bevrijders om de projectie van deze speelfilm voortaan te verbieden. Dit verbod werd echter niet volledig nageleefd, daar de rolprent nog steeds werd vertoond tijdens privé-vergaderingen in het oostelijke deel van Berlijn dat gecontroleerd werd door de Sovjet-Unie (het motief voor de projectie van de bekritiseerde film door de Russen blijft tot op vandaag echter nog steeds onduidelijk). Tijdens de jaren '50, '60 en '70 circuleerde *Jud Süß* weer op beperkte schaal in landen als Egypte, de VS, Frankrijk en Zwitserland en sinds 1970 wordt de film onder strikte voorwaarden vertoond in verschillende landen. Zo eist de eigenaar van de filmrechten, de Duitse Friedrich-Wilhelm-Murnau-Stiftung, dat de film alleen voor wetenschappelijke doeleinden bekeken wordt en dat er vooraf geen reclame wordt gemaakt voor dit kijkstuk. De noodzaak van deze restrictieve maatregelen blijkt uit het feit dat de vertoning van de film ook lang na de oorlog voor commotie zorgde in verschillende Europese landen zoals Frankrijk en Duitsland.

Vanaf 1945 werd Harlan vanuit verschillende hoeken bekritiseerd en de vraag naar een berechting van de regisseur steeg dan ook danig. De cineast werd in 1949 en 1950 tweemaal voor het gerecht gedaagd op beschuldiging van misdaden tegen de menselijkheid, maar telkenmale vrijgesproken. Aangezien deze processen plaatsvonden in een periode waarin het antisemitisme nog welig tierde, bleek het uiterst moeilijk om Harlan op een objectieve schaal te berechten: zo koos het publiek vooral tijdens het tweede proces massaal partij voor de cineast en was het antisemitische gedachtegoed duidelijk aanwezig in de rechtszaal. 5 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog overheerste verrassend genoeg dus een collectieve drang tot ontkenning van het verleden bij de bevolking, wat onrechtstreeks heeft bijgedragen tot Harlans vrijspraak.

Vele historici bogen zich na de processen tegen de regisseur dan ook over de vraag of er geen andere uitspraak had moeten komen in 'de zaak Harlan'. Een veroordeling was echter niet mogelijk, daar het Duitse wetboek geen paragraaf kende die de intellectuele verantwoordelijkheid van (propagandistische) kunstenaars veroordeelde. Aangezien Harlan geen bloed aan zijn handen had kleven, kon de regisseur niet rechtstreeks veroordeeld worden voor zijn aandeel in de systematische uitroeiing van de joden. De uitvoerders van dit plan, die in zekere zin orders van hogerhand uitvoerden, werden dus volledig verantwoordelijk gesteld voor de begane misdaden, terwijl verschillende propagandisten vrijuit gingen. Bovendien maakte de zware aanklacht tegen Harlan, die werd beschuldigd van misdaden tegen de menselijkheid, het des te moeilijker om de cineast te veroordelen. Een minder zware tenlastelegging had volgens velen wél tot een veroordeling van de regisseur kunnen leiden.

Mijn onderzoek doet dan ook een poging om de mogelijke schuld van Harlan alsnog na te gaan. Om de morele verantwoordelijkheid van de regisseur te onderzoeken, moet eerst en vooral worden

onderzocht of *Jud Süß* überhaupt als een propagandistische film kan worden geduid. Daarom stel ik in mijn thesis allereerst een definitie op voor het begrip propaganda en toets ik deze definitie vervolgens aan de film van Harlan. Daar filmpropaganda zich bedient van specifieke technieken, wijd ik een apart hoofdstuk aan deze vorm van propagandavoering, waarna ik onderzoek of en in welke mate deze technieken in *Jud Süß* aan bod komen. Hierna verdiep ik me in de processen die plaatsvonden tegen de regisseur, waarbij ik me niet waag aan een juridische analyse, daar dit buiten mijn bevoegdheid ligt, maar wel onderzoek in welke omstandigheden deze processen plaatsvonden. Vervolgens maak ik voor mijn eigen onderzoek een vergelijking tussen *Jew Süss* (1934) van regisseur Lothar Mendes en de film van Harlan. Beide films handelen immers over hetzelfde thema, namelijk het historische verhaal van de jood Süß Oppenheimer. Mendes werd na het einde van de Tweede Wereldoorlog – in tegenstelling tot Harlan – echter niet aangeklaagd daar zijn prent niet als een propagandafilm werd beschouwd. Daarom is het nuttig om beide films met elkaar te vergelijken, zodat de specifiek propagandistische inhoud van Harlans film kan worden aangetoond. Ten slotte onderzoek ik de rol van de pers in de positieve perceptie van de film bij het publiek. Propagandaminister Joseph Goebbels liet op 27 april 1940 alvast een geheime persboodschap versturen waarin hij eiste dat *Jud Süß* niet als een propagandistische film mocht besproken worden, omdat de minister ervan overtuigd was dat de film vanzelf een dergelijk effect zou genereren op de bevolking. Ik ga in deze masterproef de receptie van de film in de Vlaamse pers na, aangezien hier in het verleden – in tegenstelling tot de Duitse en Franse perskritieken - weinig onderzoek naar werd gevoerd. Een dergelijke studie maakt het mogelijk om na te gaan of de pers heeft meegewerkt aan het positieve imago dat indertijd gecreëerd werd rond de film en een bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van een algemeen antisemitisch klimaat waarin de jodenvervolging als legitiem werd beschouwd.

Nadat ik een definitie heb gevormd aangaande propaganda, de processen tegen Harlan heb geanalyseerd, een vergelijking heb gemaakt tussen de film van Harlan en die van Mendes en de invloed van een derde factor, namelijk de pers ben nagegaan, preciezer ik in mijn conclusie de morele verantwoordelijkheid van de regisseur. Zo wordt via mijn onderzoek duidelijk dat Harlan met zijn film het antisemitische klimaat ten tijde van de Tweede Wereldoorlog mede heeft gevoerd, en dat de cineast verantwoordelijk kan worden gesteld voor het aanzetten tot raciale haat. Door het feit dat Harlan zich indertijd verschulde achter 'dwang van bovenhand' en omdat het antisemitische gedachtegoed toentertijd nog duidelijk aanwezig was in de rechtszaal, kon de cineast een veroordeling ontwijken.

In de bijlage geef ik ten slotte nog de volledig uitgeschreven dialogen en sequenties weer van *Jud Süß*, waardoor de lezer een goed overzicht krijgt van de inhoud van de film. Het is trouwens de eerste maal dat een antisemitische film op een dergelijke manier in het Nederlands wordt ontleed.

Wannes Duponcheel